

ПРАВОСЛАВНИЙ ЦВИНТАР XVI-XVIII СТ. У ВИШНЕВЦІ

У статті представлені результати польових досліджень одного з найстаріших цвинтарів Вишневеця – православного. Національним заповідником «Замки Тернопілля» проведені перші необхідні пам'яткоохоронні заходи з метою збереження пам'ятки та включення її до загальнодержавного реєстру.

Ключові слова: некрополістичні дослідження, Вишневець, історичний цвинтар, епітафія, пам'яткоохоронна діяльність.

Сучасна українська історична наука відзначається зростанням інтересу до місцевої локальної історії. Історична Волинь багата різновидними матеріальними пам'ятками різних епох, народів та поколінь. Упродовж віків творився і своєрідний архітектурний ландшафт волинських містечок, їхній простір та форми, в яких знайшли своє втілення історичні особливості розвитку цього регіону. Важливим структурним елементом міського формотворення являються некрополістичні пам'ятки. Як інформаційно складні джерела, вони акумулюють відомості щодо різних аспектів людської діяльності у галузі як матеріальних, так і духовних цінностей. А це означає важливість їх залучення для проведення історичних, джерелознавчих, культурологічних, етнографічних досліджень. Чинне українське законодавство у сфері охорони культурної спадщини не виокремлює некрополістичні пам'ятки як окремий цілісний вид, розглядаючи їх як пам'ятки історії, археології, архітектури та містобудування [3]. У зв'язку з цим виникають певні труднощі у відпрацюванні теоретико-методологічної бази некрополістичних досліджень.

Незважаючи на те, що культурна спадщина старовинного волинського містечка Вишневеця розглядалася у відомій мемуарній літературі, краєзнавчих розвідках та монографіях, його некрополістичні пам'ятки не стали поки що предметом спеціальних досліджень [5; 7; 8; 10]. Створення у 1994 р. Національного заповідника «Замки Тернопілля» активізувало пам'яткознавчу та пам'яткоохоронну роботу на Тернопільщині. Дослідницька діяльність заповідника як провідної науково-дослідної установи області направлена, насамперед, на практичне використання теоретичних розробок з метою збереження та відтворення культурної спадщини краю. Метою статті є повідомлення про проведені польові розвідки старовинного православного цвинтаря Вишневеця, спроба його атрибуції. Намічені напрями продовження досліджень з метою включення пам'ятки до загальнонаціонального реєстру. У статті використані рекомендації розвідок С.Ю. Зозулі, які представляють некрополістичний

напрямок у діяльності Центру пам'яткознавства НАН України та УТОПК [4, 215-223].

Своєрідний архітектурний ландшафт Вишневеця упродовж віків зазнав великих змін. Неповторна енергія активного життя старого містечка, живим втіленням якого були тісні вулички з щільними фасадами будинків, прикрашених галереями, балконами та мезонінами, не витримала випробування часом. Натомість, ще збереглися старі цвинтарі – свідки багатомістової історії цих місць. У Вишневеці на сьогоднішній день існує 10 цвинтарів, 4 з них умовно датуються XVI-XVIII ст.

У південно-західній частині Вишневеця, між Новим Вишневцем та його приміською зоною – Загороддям, розміщується один з найстаріших некрополів – православний. Саме його місцезнаходження є прикметним і дозволяє зробити певні висновки, які стосуються визначення меж міста хоча б в означений період. У відповідності до побутових і народних звичаїв та народних традицій, міське середовище сприймалося сучасниками як замкнутий «одомашнений простір». Міські стіни та вали захищали його від відкритого простору природи – ліса, дороги, річки, що приховували реальну чи надуману небезпеку [6, 39]. Опозицією до всього живого в уяві людини того часу був цвинтар – втілення традиційної релігійної та містичної свідомості. Тому звичайно він розміщувався на високому пагорбі або на його схилі і відділявся від живих рікою або озером. Вишневецький цвинтар знаходиться на південному схилі лівого берега річки Горині. З півдня, сходу та півночі він обмежується міською забудовою, з заходу – грабовим лісом. Цілком можливо, що раніше територія цвинтаря була набагато більша, проте сьогодні обмежена приватними садибами.

Вперше факт існування цвинтаря зафіксований у багатотомній енциклопедії «Історії міст та сіл Української РСР». Уже на той час він був занедбаний, нечисленні, покриті дерниною надгробки ледь виділилися над землею. Обстеження цвинтаря, проведене у кінці 60-х рр. XX ст. місцевим краєзнавцем М. Волковим, носило візуальний характер. За ознакою наявності серед надгробків характерних кам'яних хрестів цвинтар був класифікований як козацький [2, 293]. Серед місцевих жителів побувала думка, що некрополь є місцем поховання померлих від епідемії. Територіально пам'ятка розміщувалася на землях парафіяльного храму Вознесіння Господнього, збудованого родовими дідами Вишневеця у другій половині XVI ст. [9, 90]. У радянські часи, в 1961 р., з ідеологічних міркувань церква була закрита. Церковний реманент, а також метричні книги розподілили між іншими, в основному невеликими, сільськими церквами вишневецької округи. Сьогодні ці важливі джерельні матеріали втрачені. Тому, з

урахуванням наявності поховань та за ступенем інформативності, некрополістичну пам'ятку можна кваліфікувати як фізичну неповну [4, 221-222].

Як і десятки інших населених пунктів, Вишневець формувався своєрідним природним способом – не на основі детального плану, а по мірі заселення. Його містобудівельна структура залежала в першу чергу від національного складу мешканців, який, як це взагалі було характерно для Волині, був різноманітним. Цілком очевидно, що в міській структурі не могло не відбитися прагнення окремих національних груп до компактного проживання на певних ділянках міської території. А це не могло не позначитися на композиційній структурі міста. Українське населення, яке займалося в основному виробництвом сільськогосподарської продукції, селилося у його північній та західній частині, поблизу найбільш придатної для обробітки землі. Натомість, торгівельно-ремісничє єврейське населення – у центральних кварталах навколо ринкової площі. Поляки проживали в основному в південно-східних кварталах поблизу замку та монастиря ОО. кармелітів. З урахуванням вказаного вище, територіальне розміщення цвинтаря у місці компактного проживання українського етносу, навіть за відсутності надгробків, не залишило б жодного сумніву у тому, що воно належало українській православній спільноті.

Відповідно до базового поняття «історична пам'ятка», для проведення класифікації некрополістичної пам'ятки за градаційною схемою «історичне поховання – історичний цвинтар – тематико-географічний некрополь» було проведено дослідження території, експериментальним шляхом виявлені і розчищені від дернини та землі надгробки. Ступінь концентрації поховань: наявні компактно розміщені 23 кам'яні надгробні пам'ятники – хрести і 2 кам'яні плити – дозволяють віднести цвинтар до історичних. Цілком можливо, що подальші археологічні дослідження дозволять виявити нові поховання.

Усі надгробні пам'ятники виготовлені з місцевого каменю – пісковика. Серед христів є хрести простої форми, з прямокутними чотирма кінцями, які були поширені в Україні ще з часів князя Володимира [1, 146]. Зустрічаються і так звані «грецькі» хрести з трьома загостреними кутами. На чотирьох хрестах частково збереглися епітафії. Написи зроблені староруською мовою методом прорізання та вирізання букв. На жаль, м'який пісковик не витримав випробування атмосферними впливами. Прочитуються лише окремі фрагменти епітафій.

Характер розташування надгробних каменів (деякі завалені на бік, інші зведені нижньою частиною догори) свідчить про те, що цвинтар у свій час був сплюндрований грабіжниками. Під час

проведення польових досліджень був віднайдений надгробок з добре збереженою епітафією. Це дало можливість зробити спробу номінації поховання.

Надгробок виготовлений у вигляді хреста неправильної чотирикутної форми. Епітафія написана староруською мовою методом вирізання букв. Частина напису, яка розміщувалася над землею, втрачена. Подаємо збережену частину епітафії: «...ЗДЕСЬ ПОЛОЖЕНЬ...РАБ БОЖИЙ ПАВЕЛЪКО ВОЕВИЧЪ З БОДАКЪ БОЯРИНЪ ЕГО КМ ВОЕВОДЫ ВОЛЫНЪСКОГО ЗАБИТОЕ ОУ ВИШНЕВЦЕ».

Для отримання біооблітативної інформації щодо поховання, звернемося до біографічних досліджень. Серед родових дідичів Вишневець князів Вишневецьких уряд волинського воєводи обіймав лише представник старшої князівської гілки Андрій Іванович Вишневецький (1538-1584), каштелян луцький з 1569 р., староста брацлавський з 1572 р., староста любецький та лоевський з 1580 р., староста волинський 1576-1584 рр., молодший брат Дмитра Івановича Вишневецького (? – 1563).

Андрій Вишневецький був впливовим магнатом свого часу, займав високі посади спочатку у Великому князівстві Литовському, а згодом і у Речі Посполитій. Був активним противником Люблінської унії. Брав участь у багатьох військових кампаніях другої половини XVI ст., особливо відзначився у московській війні 1581 р. Підтримував політичні та військові реформи короля Стефана Баторія. Вирізнявся господарчим хистом. Мав величезні володіння на Волині, Поділлі та Литві [9,84]. Для сприяння успішному розвитку своїх міст, надавав їм право на самоврядування. У 1568 р. Андрій Вишневецький надав магдебурзьке право Новому Вишневцю, який назвав Андрієвом [9, 87]. Відповідно до своїх статків, князь у 1568 р. повинен був виставляти 104 вершника, 18 козаків та 72 піхотинця [9, 84].

Князь Андрій Вишневецький був першим представником свого роду, який змінив православну віру на протестантську. Дружина князя Єфимія Вербицька (1540-1589) фундувала православну муровану церкву у Новому Вишневці (тепер церква Вознесіння Господнього) [9, 90].

З наведеної вище епітафії очевидно, що боярин Павелко помер ще за життя свого патрона, тобто не раніше 1576 р. і не пізніше 1584 р., у період, коли Андрій Вишневецький обіймав уряд волинського воєводи. Отже, нижню хронологічну межу цвинтаря можна визначити як кінець 70-х – початок 80-х рр. XVI ст. Епітафія також дозволяє зробити припущення про існування с. Бодаки поблизу Вишневця уже, принаймні, в означений період. До речі, і сьогодні серед імен мешканців села зустрічається прізвище Павелко.

Православний цвинтар залишався міським до

початку XVIII ст. У його верхній частині відносно непогано зберігся старий дубовий хрест, на якому вкарбовано «1711». Хрест встановлений на місці братського поховання, над яким на глибині 0,5 м від поверхні ґрунту міститься велика кам'яна плита. Можливо, це і є місце масового поховання померлих від епідемії.

У 20-х рр. XVIII ст. останній з князів Вишневецьких Михайло Серватій (1680-1744), польний гетьман Великого князівства Литовського (ВКЛ) (1702), великий гетьман ВКЛ (1703), віленський воєвода (1706), віленський каштелян (1707), канцлер ВКЛ (1720), віленський воєвода та великий гетьман ВКЛ (1735) починає перебудовувати родовий замок у презентабельну резиденцію. У другій половині XVIII ст. на території, прилягаючій до цвинтаря, починаються інтенсивні роботи по закладанню ландшафтного парку, оранжереї та городів. Очевидно, що уже тоді нових поховань тут не здійснювали, тому верхню хронологічну межу цвинтаря можна датувати другою половиною XVIII ст. Власне, опіка над Вишневецьким маєтком до початку Першої світової війни не тільки зберегла старий цвинтар, а й звела до мінімуму урбаністичні тенденції [7, 586].

Хоча сьогодні цвинтар розміщується за межами території Національного заповідника «Замки Тернопілля», по відношенню до нього здійснюються всі необхідні охоронні заходи. Встановлені межі пам'ятки, очищена від сміття та сухостійних дерев територія, звільнені від дернини надгробки. На черзі – археологічні дослідження. За результатами комплексних досліджень пам'ятка як об'єкт культурної спадщини буде представлена до внесення у загальнодержавний реєстр.

Таким чином, православний цвинтар XVI-XVIII ст. можна класифікувати як історичний цвинтар. Поряд з іншими пам'ятками він являється частиною історичного середовища Вишневеця. Разом із старовинними єврейським та католицькими цвинтарями його можна розглядати як джерельний матеріал про міський простір упродовж декількох століть. Місцезнаходження цвинтаря окреслює межі міста в різні епохи та напрями його розвитку. З характеру поховань можна зробити висновок про національний, соціальний та майновий статус його мешканців. Як пам'ятки монументального мистецтва, цвинтарні надгробки стали втіленням уявлень сучасників про навколишній світ і своє місце у ньому, смерть та безсмертя.

Посилання

1. Бердник В. Надгробный запорожский крест. – К., 1886. – 154 с.
2. Волков М.О. Вишневец // Історія міст і сіл Української РСР. – Київ, 1973. – С. 293-294.

3. Закон України «Про охорону культурної спадщини»// Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база. 36 документів. Вид. 2. – К.: Видавництво ХІК, 2006. – С. 158.

4. Зогуля С.Ю. Некрополістичні пам'ятки // Основи пам'яткознавства. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 215-226.

5. Кривенко А., Крошенко Л. Комплексні дослідження історико-культурної спадщини Вишнівця // Архітектурна спадщина України. – 1996. – Вип. 3. – Ч. 2. – С.198-208.

6. Хаймович Б., Лукин В. 100 єврейських местечек Подолии. – Иерусалим – СПб., 2002. – 320 с.

7. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczpospolitej. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. – Т. 5. – 695 s.

8. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Wyd. 2-e. Warszawa. – 1886. – Т. 3, cz.1. – 535 s.

9. Chamańska I. Wiśniowecy. – Poznań, 2007. – 552 s.

10. Stecki T. Wolyń pod względem historycznym, statystycznym i archeologicznym. Seria 7. – Lipsk, 1871. – 472 s.

Шиян Л.Н. Православное кладбище XVI-XVIII вв. в Вишневец

В статье представлены результаты полевых исследований одного из старинных кладбищ Вишневеца – православного XVI-XVIII вв. Национальным заповедником «Замки Тернополья» проведены первые необходимые памятникоохранные работы с целью сохранения памятника и включения его в общенациональный реестр.

Ключевые слова: некрополитические исследования, Вишневец, историческое кладбище, эпитафия, памятникоохранная деятельность.

Shyian L.M. Orthodox cemetery of the XVI-th-XVIII-th centuries in Vyshnevets

The article presents the results of the field research in one of oldest orthodox cemeteries of XVI–XVIII centuries in Vyshnevets. The national reserve «Castles of Ternopil» held the first necessary measures for the protection of monuments with the purpose of preserve the monument and inclusion it into the national register.

Key words: the research of cemeteries, Vyshnevets, the historic cemetery, the epitaph, the activities for the protection of monuments.

12.03.2013 р.